

UDC (УДК) 343.2/.7
JEL Classification: K-14

Гришук Віктор Климович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, академік НАНВО,
член Вищої ради правосуддя
(Львів, Україна)
e-mail: v.hryshchuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6781-9243

КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЯК ВАЖЛИВИЙ РЕГУЛЯТИВНИЙ ФЕНОМЕН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ

Анотація. Проаналізовано сучасну кримінально-правову ідеологію як елемент системи кримінально-правової реальності. Проведено розмежування понять «кримінально-правова дійсність (реальність)» і «кримінальна дійсність (реальність)». Установлено, що найважливішою передумовою високої якості та ефективності кримінально-правового регулювання і охорони є належний рівень наукового забезпечення розроблення, прийняття та застосування кримінального законодавства. Досліджено системні зв'язки кримінального законодавства України з іншими галузями законодавства, які конкретизують його положення. Обґрунтовано, що з метою ефективного функціонування кримінально-правової реальності необхідно системно та гармонійно вдосконалювати норми кримінального законодавства і норми суміжних галузей законодавства, які їх «супроводжують».

Ключові поняття: кримінальне право, кримінально-правова ідеологія, кримінально-правова дійсність, системні зв'язки кримінального законодавства, оцінні поняття.

Hryshchuk Victor,
Doctor of Law, Professor,
Corresponding Member of NALS of Ukraine,
Academician of NASHE of Ukraine,
Member of the High Council of Justice
(Lviv, Ukraine)
e-mail: v.hryshchuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6781-9243

CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AS AN IMPORTANT REGULATORY PHENOMENON OF CRIMINAL-LEGAL ACTIVITY

Abstract. The current ideology of criminal law as an element of the system of criminal law reality has been analysed. The differentiation of terms «criminal law validity (reality)» and «criminal validity (reality)» has been conducted. It has been stated that appropriate level of scientific background ensuring the development, adoption and application of criminal legislation is the most important prerequisite for high quality and efficiency of criminal law regulation and protection. The systematic relationships between criminal legislation of Ukraine and other branches of legislation that specify its provision have been analysed. It has been substantiated that systematic and harmonious improvement of the norms of criminal legislation and norms of related branches that «are accompanied with them» is necessary for the efficient functioning of criminal law reality.

It has been stated that regulation of criminal law in its systematic sense should be of the highest quality. The criminal law mechanism for ensuring the quality of legal regulation in any sphere of social life is complex and multifaceted. It covers, in particular, public and private institutes and organizations, legal framework of their activities and international cooperation. Each of these elements must be endowed with sufficient qualitative instrumental features. Additionally, it is important to ensure a harmonious systematic connection between them. With regard to criminal law, it can be argued about the quality of its form and content, bearing in mind the philosophical axiom that form is always essential, and the essence is always formed.

It has been found that traditionally since the ancestor of the science of codification Jeremy Bentham, codes were considered the highest form of expression to improve the quality and content of legislation in the doctrine of law. They are precisely recognized as such in the continental legal system, as they most fully ensure, in particular, such qualities of the legislation as systematization, clarity, accessibility, the absence of gaps and contradictions. It has been investigated, that unfortunately, the Ukrainian legislative practice goes mainly through the creation of diverse, often contradictory and separate laws which make numerous changes to the current criminal law.

Legal act is considered to be excellent when it does not require specification in by-laws, or if a need to specify the norms is minimal or enforced. The global law-marking practice has recognized that since ancient times such legal act is a code of laws, if it is developed and adopted on the scientific basis of codification techniques.

Key concepts: criminal law, criminal law ideology, criminal law validity, systematic relationships of criminal legislation, evaluative concepts.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-3-12-19

Вступ

Сучасне розуміння права наявне у рішенні Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. В ньому, зокрема, вказано, що, відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні діє принцип верховенства права. Варто зазначити, що верховенство права розглядають як «панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо». *Право не обмежується лише законодавством як однією з її форм. Воно охоплює норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства, а також інші соціальні регулятори.*

Виходячи з такого розуміння права, є потреба окреслити найважливіші сутнісні підходи до з'ясування феноменальних властивостей і найважливіших системних зв'язків кримінального законодавства України як важливого елемента кримінально-правової дійсності (реальності).

1. Теоретичні передумови регулятивної ефективності кримінального законодавства

Кримінальне законодавство як частина, органічний елемент права перебуває у відповідному системному зв'язку з його іншими елементами. Передусім слід зауважити, що в сучасній державі соціально-демократичного спрямування воно завжди має перебувати в системному зв'язку з науковими доктринами, концептами в широкому розумінні цього слова. Давно відомо, що ефективне вирішення будь-якої важливої соціальної проблеми значною мірою залежить від належного її наукового забезпечення. Виходячи з цього, генетичні коріння системної соціальної зумовленості кримінального законодав-

ства завжди треба шукати за допомогою потребово-інструментального методу. Неодмінною умовою водночас є врахування вироблених філософсько-правовою наукою усталених розумінь природи соціальної відповідальності людини.

Соціальну зумовленість кримінально-правового регулювання слід розглядати з широких філософських позицій. Потрібно пам'ятати, що людина живе не лише в своєму суб'єктивному світі, який є відображенням в її свідомості оточуючої дійсності (реальності) через абстрактне і предметне мислення, а й у світі зовнішньому для неї, тобто у відповідному об'єктивно наявному людському середовищі, соціумі, в якому завжди є різноманітні уявлення про зовнішній світ. Дуже часто ці відображення, уявлення, зважаючи на відмінності інтересів і потреб їхніх носіїв, різнопланові, контраверсійні. Людина як складова біологічного світу є істотою недосконалою: недосконала тілесна форма, яка є смертною, та безсмертна душа як абсолют ідеального світу, матеріалізований у конкретній тілесній формі. В контексті функціональних суспільних стосунків у ній поєднано два потенційні начала: творче та руйнівне. Кожне з них може розвиватися і домінувати в людині впродовж певного часу через наявні детермінанти об'єктивного та суб'єктивного характеру.

При дотриманні потребового підходу до аналізу явищ соціального буття людини слід враховувати, що він має кількісно-якісні характеристики виразу в контексті її усвідомлених інтересів і потреб, а також наявних у суспільстві об'єктивних можливостей їх реалізації. У кожному суспільстві простежуються суперечності між назрілими інтересами і потребами людини та суспільними можливостями їх задоволення. Як засвідчує суспільна практика, інтереси та потреби людини завжди випереджають суспільні можливості їхнього якісного задоволення.

Людина, будучи заручником часу і простору, є одночасно і заручником свого буття, оточуючої дійсності (реальності). Якщо час є постійним сторожем людини, то простір і буття людини – обмеженнями місця та умов її життєдіяльності. Розглядаючи і відповідно оцінюючи гальмівні дискомфортні впливи на своє буття в процесі матеріалізації її суб'єктивних інтересів та потреб, людина, яка має потенційні інтелектуальні можливості і силу волі, прагне якісно змінити, вдосконалити умови свого буття. Іноді намагається зробити це протиправно, що тягне кримінальну відповідальність. У іншому разі вона просто задовольняється пристосовницьким до суспільного нормативного поля, конформістським способом життя та діяльності.

В юридичній літературі поняття «право» розглядають у двох аспектах: у широкому – як природне право й у вузькому – як існуюче у суспільстві об'єктивне право (законодавство). Об'єктивним його можна вважати у тому розумінні, що його наявність не залежить від волі суб'єктів суспільних відносин, а є результатом діяльності компетентних органів держави. Іноді його називають позитивним правом. Однак це доволі дискусійне окреслення, позаяк в системному зв'язку «позитивному» завжди має кореспондувати «негативне», яке у цьому зіставленні в доктрині права не присутнє. Відтак порушується логічний ряд мислення і тому його застосування матиме чітко видимі ознаки некоректності. Щодо кримінального права у вузькому його значенні, то в цьому випадку його розглядають як чинний КК України, кримінальний закон.

Зважаючи на те, що людина має природне право на задоволення своїх інтересів і потреб, важливо акцентувати, що її претензії та домагання можуть бути реалізовані й реалізуються і в межах, і поза межами соціального нормативного поля. Дуже важливо для суспільства, та й для самої людини, щоб вона наявні свої потенційні інтелектуальні можливості й силу волі реалізовувала в нормативному полі, неухильно дотримуючись також і чинних кримінально-правових приписів, велінь держави. Саме через ці обставини простежуються механізми соціальної і зокрема кримінально-правової відповідальності людини (як позитивної, так і негативної).

2. Кримінально-правова дійсність (реальність) та її елементи

Поняття «кримінально-правова дійсність (реальність)» і «кримінальна дійсність (реальність)» не ідентичні, вони співвідносяться як антиподи. Етимологічне значення сутнісного розуміння поняття «кримінальна дійсність (реальність)»

є за змістом негативним, оскільки стосується тих суспільних негативних явищ, які суперечать чинному кримінальному законодавству – злочин, злочинність. Тобто є кримінально-протиправною дійсністю (реальністю).

Отже, поняття «кримінальна дійсність (реальність)» як певна частина соціальної дійсності знаходить свій вираз, свою оцінку через призму приписів чинного кримінального законодавства. Воно є частиною більш широкого поняття «протиправна дійсність (реальність)». Поняття «кримінально-правова дійсність (реальність)» є за змістовним наповненням позитивним, оскільки ним охоплюються всі суспільні позитивні явища, які відповідають приписам чинного кримінального законодавства. При такому широкому змістовному розумінні поняття кримінально-правової дійсності (реальності) наявний логічний ґрунт для розуміння органічного поєднання кримінально-правослухняної поведінки та кримінально-протиправної поведінки людини як двох антиподів, елементів системного уявлення про поняття «*поведінка людини*», між якими наявний кореляційний системний зв'язок. Кримінально-правослухняній поведінці людини кореспондує її позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність, а кримінально-протиправній поведінці – негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність.

«Кримінально-правова дійсність (реальність)» – поняття системне, яке складається з множини елементів і входить у цілу мега систему суспільних зв'язків. При максимально широкому підході до числа множини цих елементів в демократичному суспільстві можна віднести: 1) державу в особі компетентних органів; 2) кримінально-правову ідеологію; 3) кримінальне законодавство; 4) кримінально-правову відповідальність; 5) кримінально-правовий порядок. Системність забезпечується повною мірою лише за умови, що всі зазначені елементи достатньою мірою поєднані й функціонують відносно гармонійно, в суспільстві панує правовий порядок.

Держава демократичного спрямування як організований апарат, механізм у системі управління суспільством має стосунок до всього, що відбувається на її території. Вона є (має бути) домінуючим регулятивним елементом кримінально-правової реальності. Насамперед держава в особі її законодавчого органу – Верховної Ради України – створює кримінальне законодавство, дбає про приведення його до назрілих інтересів і потреб сучасного розвитку суспільства. Система органів кримінальної юстиції, створювана державою, головним своїм завданням має застосування криміналь-

ного законодавства з метою забезпечення необхідного правопорядку в суспільстві. Держава в особі компетентних органів бере участь у міжнародній співпраці щодо протидії злочинності. Держава забезпечує правове регулювання діяльності правозахисних організацій. Отже, регулятивні коріння кримінально-правової дійсності (реальності) мають свій генетичний початок і від держави, і від ефективного виконання нею своїх функцій.

Кримінально-правова ідеологія як регулятивний елемент у системі кримінально-правової реальності, частина правосвідомості демократичного суспільства, як визначальний фактор, детермінанта змісту кримінально-правової політики є системою наукових концепцій, поглядів, принципів, ідей, соціальних настанов, повинна бути основою, серцевиною соціальної системи протидії злочинності та забезпечення правопорядку. Головним джерелом кримінально-правової ідеології має бути наука. Найпродуктивніший результат водночас досягається, коли об'єднуються зусилля вчених усіх галузей знань, які мають до цього пряме чи не пряме відношення: філософії, психології, соціології, філософії права, загальної теорії держави і права, кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої наук, кримінології тощо. Найвагоміший результат у виробленні кримінально-правової ідеології можливий лише за умови вивчення закономірностей кримінально-правослужбової та кримінально-протиправної поведінки людини в їх нерозривному зв'язку.

Кримінально-правова ідеологія в демократичній державі є фундаментом вироблення кримінально-правової політики. Вона, як відомо, втілюється і у чинне кримінальне законодавство, різні державні програми, концепції, плани протидії кримінальним правопорушенням тощо.

Кримінальне законодавство як один із важливих регулятивних елементів кримінально-правової дійсності (реальності), в його широкому розумінні: матеріальне, процесуальне, виконавче, має бути втіленням, інструментом реалізації кримінально-правової ідеології, головні принципи якої насамперед визначені в міжнародному праві й Конституції України. Тут вочевидь також присутній специфічний системний зв'язок. Якщо кримінально-правова ідеологія визначає стратегічні й тактичні завдання кримінально-правової політики щодо забезпечення правопорядку та протидії кримінальним правопорушенням, то кримінальне законодавство має бути ефективним інструментом реалізації цих завдань. Саме в цьому значною мірою виявляється його

системна соціальна цінність як регулятивного елемента кримінально-правової дійсності (реальності).

Кримінально-правовий порядок, як елемент демократичної кримінально-правової реальності потрібно розуміти у двох значеннях. Перше – як установлений кримінальним законодавством режим регулювання та охорони суспільних відносин. Саме кримінальне законодавство, визначаючи види суспільно небезпечної, кримінальної протидії поведінки, вказує, визначає, відмежовує від неї суспільно корисні та суспільно допустимі моделі поведінки людини. Воно ж і визначає реакцію органів кримінальної юстиції на факти порушення кримінально-правових приписів. Друге розуміння правопорядку – як наявний у суспільстві результат дотримання чи недотримання приписів кримінального законодавства в широкому розумінні цього слова. Недотримання приписів кримінального законодавства характеризується головню такими показниками, як стан, структура та динаміка кримінальних правопорушень.

Кримінально-правова відповідальність людини як важливий елемент демократичної кримінально-правової реальності є логічним і органічним продовженням, результатом поведінки людини і діяльності компетентних органів держави щодо створення і належного функціонування соціальної системи, механізму забезпечення правового порядку. Найбільш повним є двоаспектне розуміння кримінально-правової відповідальності людини: *позитивна (перспективна) і негативна (ретроспективна)*, між якими наявний відповідний органічний кореляційний зв'язок. Наявність обох її видів значною мірою сприяє зміцненню правопорядку. Водночас розширенню сфери позитивної кримінально-правової відповідальності людини кореспондує звуження її негативної кримінально-правової відповідальності й навпаки, розширення сфери негативної кримінально-правової відповідальності людини свідчить про звуження сфери її позитивної кримінально-правової відповідальності.

У державі соціально-демократичного спрямування завжди наявний достатньо високий демократично-правовий регулятивний ресурс, механізм, здатний перетворити потенційну кримінально-правову відповідальність людини на її реальну, дійсну кримінально-правову відповідальність. Цей фактор, як видається, є домінуючим у формуванні позитивної кримінально-правової відповідальності людини.

Загроза реальної, дійсної кримінально-правової відповідальності *звернена до розуму, свідомості, совісті й волі людини*. Потенційна

можливість настання цієї відповідальності для людини, якщо вона порушила кримінально-правові приписи, здатна, як правило, модифікувати її поведінку в позитивному руслі лише за тієї умови, що вона буде вчасно доведена державою до неї і сприйнята нею, буде відображена в її совісті, виконуватиме роль ефективного чинника у механізмі формування належної, просоціальної сили її волі. І ось тут виникає гостра потреба у наявності в суспільстві *достатньо вкоріненого, домінуючого цивілізованого регулятивного поля моральних норм і звичаїв*. Саме від його наявності значною мірою залежить ефективність норм кримінального законодавства.

3. Кримінальне законодавство як засіб двостороннього зв'язку між державою та людиною

Кримінальне законодавство має бути уречевленням розуму, продуктом розуму людини, її цивілізовано-моральної совісті та волі. Через право розум впливає на волю людей, схилиючи їх до відповідної соціально позитивної поведінки. Завдяки розуму людина здатна оцінити рівень уречевленої законодавцем у нормі права розумної моделі поведінки, співвіднести її зі своїм розумом і совістю. Ця індивідуальна оцінка великою мірою визначає розвиток мотиваційного процесу людини на вибір відповідного варіанту поведінки: правослухняного чи протиправного. Тому *норма кримінального законодавства повинна бути «розумною», «добросовісною», цивілізовано-моральною з боку держави*, соціально зумовленою загалом і через призму природних інтересів і потреб пересічної людини, до розуму, волі і совісті якої вона адресована. «Нерозумна», не цивілізовано-моральна, «безсовісна» в побутовому розумінні норма кримінального законодавства не сприймається широким загалом людей, ігнорується ними зазвичай у формі пасивного чи активного спротиву через невиконання її приписів, підшукування шляхів для того, щоб обійти ці приписи. Зокрема, за допомогою корупційних дій і корупційних схем. Вона приречена лише на малоефективне примусове застосування і реалізацію з мінімальним успіхом. Натомість «розумна», «добросовісна», цивілізовано-моральна норма кримінального законодавства є найпридатнішою для сприйняття її розумом, совістю і волею максимально широким загалом людей. Така норма права, маючи високий морально-регулятивний ресурс, є тим вагомим чинником, який максимально сприяє утвердженню поваги до права, формуванню позитивної юридичної відповідальності людини. Такий соціально-правовий результат

може бути забезпечений у тому разі, коли дії законодавця ґрунтуватимуться на закономірностях, інтересах і потребах правового регулювання, що є складовою інтелектуального потенціалу суспільства. З огляду на це повага до кримінального законодавства повинна бути двосторонньою, діалогічною, морально-цивілізованою з боку держави, в особі законодавця, компетентних правозастосовних органів держави. Вони повинні розглядати людину як істоту розумну, правову, мають поважати її гідність, права і свободи, сприяти їх утвердженню та розвитку. Саме у таких діях і виявляється позитивна відповідальність держави. А громадяни мають поважати державу, її розумні, справедливі, гуманні, морально-цивілізовані закони. Лише за таких умов можливий надійний зворотний зв'язок між людиною і державою, а, отже, і ефективність державного управління. Взаємодія (комунікація), діалог цих двох та всіх інших суб'єктів суспільних відносин є однією з передумов цивілізованого розвитку суспільства. Отже, ефективна кримінальна відповідальність як позитивна (перспективна), так і негативна (ретроспективна) неможлива, коли держава зловживає кримінальним законодавством, використовуючи його як інструмент регулювання та охорони суспільних відносин там, де бажаний нею результат може бути досягнутий за допомогою інших правових або організаційних заходів.

4. Окремі аспекти забезпечення якості кримінально-правового регулювання

Найважливішою передумовою високої якості та ефективності кримінально-правового регулювання і охорони є відповідний рівень наукового забезпечення розроблення, прийняття та застосування кримінального законодавства: матеріального, процесуального та виконавчого. На жаль, доводиться констатувати, що наша потужна наука загалом і кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна наука зокрема ще не є повноправним суб'єктом правотворчої та правозастосовної діяльності. Наукова кримінологічна експертиза законопроектів, відповідно до яких вносять зміни до чинного законодавства, не проводиться. Порядку системного застосування наукових здобутків і у правотворчій, і в правозастосовній практиці, знову ж таки, на жаль, немає. Спостерігається якесь незрозуміле, зверхнє та відверто принизливо-нігілістичне ставлення сучасної влади до науки загалом.

Надзвичайно важливою передумовою системності суспільних зв'язків є налагодження належно ефективної взаємодії законодавця з усіма суб'єктами суспільних відно-

син. Закон розглядають як своєрідного посередника у діалозі між демократичним законодавцем і правозастосовними органами та людиною. Законодавець повинен звертатися зрозумілою, доступною мовою, дбаючи про чистоту й однозначність застосовуваних у нормах закону понять. Поняття в кримінальному законі також відіграють певну системоутворювальну функцію. Це ті цеглини, з яких формується логічно-системне регулятивне мислення, що, своєю чергою, зумовлює якість поведінки людини у сказаних площинах.

Максимальній реалізації системорегулятивної функції понять може сприяти, зокрема, запровадження на законодавчому рівні обов'язкової попередньої лінгвістичної експертизи всіх законопроектів перед їх розглядом Верховною Радою України.

Змістовна частина кримінального закону не повинна бути перенасичена оцінними поняттями, термінами. Ця засада є важливою умовою у процесі налагодження діалогічного зв'язку між адресатами (громадяни, службові особи правоохоронних органів) і законодавцем, вироблення дієвої нормативної системи суспільної комунікації. Отже, її можна розглядати як складову в процесі забезпечення ефективності правового регулювання. Однак, чи можна засобами понять, термінів повністю адекватно відтворити оточуючу дійсність? Слід відповісти однозначно, що ні. Бо об'єкти, явища суспільної дійсності надзвичайно багатоманітні, багатоаспектні й перебувають у постійному русі, розвитку. Адекватне переведення оточуючої дійсності в абсолютно визначені понятійні структури означало б завершення процесу пізнання, що є неможливим за умови недосконалості людини, її мови, безмежності матеріального світу та динаміки й обмеженої передбачуваності розвитку суспільних процесів. Мова розвивається разом з оточуючою дійсністю. Однак варто зазначити, що мова, яка є знаряддям, методом пізнання навколишньої дійсності, відстає від її розвитку. Отже, *оцінні поняття є «необхідним соціальним злом»*. Немає достатніх підстав, які б дали змогу погодитися з думкою деяких авторів, що можлива їхня повна заміна формально визначеними поняттями. Багатозначність оцінних понять не дозволяє у багатьох випадках одночасно оцінювати конкретне діяння людини як законне або незаконне, що розмиває межі законності та справедливості.

Неясність кримінального закону, його неоднозначність як свідчення його низької якості сприяє розширенню меж правозастосовної дискреції (угляду). Необхідно розумно обмежити у чинному законодавстві можливості цієї

дискреції (угляду) та виробити ефективний механізм контролю за її справедливістю.

Враховуючи наведене, в державі демократичного спрямування, коли вольовий припис норми будь-якого нормативного акта не зрозумілий чітко або є двозначним, повинен, у всіх випадках, діяти *принцип*: *«Будь-який сумнів, неясність щодо змісту вольового регулятивного припису норми чинного кримінального законодавства має тлумачитися правозастосовним органом та судом на користь людини, щодо якої ця норма застосовується»*. Цей принцип повинен бути домінуючим не лише при застосуванні кримінального закону, а й при застосуванні всіх інших підзаконних нормативних актів, які визначають механізми реалізації прав і свобод людини.

Наступне, не менш важливе, – цей принцип слід закріпити на конституційному рівні. Це значною мірою позитивно вплине на якість правового регулювання загалом і кримінально-правового регулювання зокрема.

Людина перебуває в системі соціальних правових зв'язків, які охоплюють усі соціальні процеси, впливаючи на її поведінку. Основу ж максимально адекватного, ефективного та системного пізнання і розуміння суспільних процесів становлять поняття, які є інструментами пізнання кримінально-правової дійсності на таких рівнях:

- а) доктрини кримінального права;
- б) правотворчої діяльності;
- в) правозастосовної діяльності;
- г) навчального процесу;
- г) правовиховної роботи.

Визначення кримінально-правових понять є одним із завдань кримінального права. Його максимальна реалізація можлива за умови інтегрованого синтезу власних досягнень доктрини кримінального права з такими науками, як лінгвістика, філософія, соціологія, а також філософія права, теорія права, кримінологія тощо. У цьому зв'язку дуже влучно зазначив В. Я. Тацій, який підкреслив, що з погляду методології юридичної науки, в дослідженнях складних фундаментальних проблем є неприпустимим застосування декількох термінів для позначення одного й того ж явища, так само як і різних явищ одним і тим же терміном [1]. Ще Ж.-Ж. Руссо наголошував, що половину помилок людству вдалося б уникнути, якби була досягнута домовленість про поняття.

Формуючи наукове кримінально-правове поняття, особливу увагу слід звертати на те, щоб його словесна оболонка і смисл, «дух» збігалися. Висловлюючись образно, воно має бути логічним сплавом думки, мови і письма, що надає йому якостей ефективної форми мис-

лення, інструмента пізнання конкретних об'єктів оточуючої кримінально-правової реальності (дійсності). Категорійний доктринальний кримінально-правовий апарат повинен мати міцну логічну площину свого осмислення. Він завжди має бути розбудований на основі певних чітких і зрозумілих критеріїв, ознак, відповідно до розроблених методологічних підходів.

Кожний уречевлений продукт творчої людської діяльності, з пункту бачення суспільно значимої її мети, апіорі мав би бути максимально якісним, що не завжди можливе через причини об'єктивного та суб'єктивного характеру. Водночас кожний такий продукт, який зачіпає відповідні інтереси людини, є предметом суб'єктивної оцінки через призму сформованої загальносуспільної, окремо соціумної чи індивідуальної шкали цінностей. Нерідко така оцінка має комбінований характер.

Предметом людської оцінки завжди є також і чинне кримінальне законодавство як специфічний продукт людської діяльності, регулятивний феномен кримінально-правової дійсності, як нормативна підстава потенційної кримінально-правової відповідальності людини. Незмірно важливе значення має суб'єктивне сприйняття людиною якісного змісту своєї поведінки як протиправної чи правослукняної. Якщо через незрозумілість закону людина не усвідомлювала, що вчиняє правопорушення, а суд кваліфікує такі дії як протиправні, то це однозначне застосування принципу *об'єктивного ставлення у вину*. Разом з цим, при цьому знову ж таки зберігається можливість різного (суб'єктивного) оцінення однотипних діянь різними правоохоронними органами і особливо судами, а отже, й можливість зловживань. За розглядуваних умов мовити про якість рівності осіб перед кримінальним законом неможливо, *це – своєрідна рівність перед правозастосувальним свавіллям*.

Закономірно виникає запитання стосовно того, чи панування правового принципу *«незнання законів не звільняє від кримінально-правової відповідальності»* сприятиме позитивному розвитку цього поведінкового процесу? Очевидно, що ні, не завжди. Вочевидь є необхідність удосконалення суспільного механізму доведення до людей правових приписів. З іншого боку, можна заперечити, сказавши, що специфіка кримінальних правопорушень така, що значна частина їх добре відома пересічній людині. Зокрема, вбивство, тілесні ушкодження, кримінальні правопорушення проти статевої свободи, крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, хуліганство, незаконні дії з наркотиками тощо. Однак як бути з тими кримінальними правопорушеннями, які

через різні причини не відомі не лише широкому загалу, а й значній частині правників? У цьому разі ми виходимо на ще більш складну теоретико-прикладну проблему – *усвідомлення суб'єктом протиправності вчинюваного ним діяння*. Теорія суб'єктивного ставлення у вину, що є панівною в доктрині кримінального права України, розбудована на догматі, що усвідомлення кримінальної протиправності суб'єктом не є обов'язковим. Важливо, щоб він усвідомлював лише суспільну небезпечність свого діяння. Але ж і це не завжди можливо, виходячи з конкретних обставин правового регулювання. Виникає питання про те, чи є універсальною така теоретична засада на тлі зарубіжного європейського досвіду? Зокрема, як зауважила А. В. Серебреннікова, у законодавстві й доктрині кримінального права ФРН «... протиправність розуміється в більш широкому розумінні слова як протиріччя діяння правопорядку в цілому, тобто діяння, що містить склад кримінального правопорушення, лише тоді не є протиправним, коли в особи відсутнє розуміння того, що вона діє протиправно, якщо вона не могла уникнути цієї помилки (§ 17 КК України). Тому помилка в забороні (тобто помилка особи відносно того, що вона діє протиправно) зазвичай *тягне визнання невинності особи*. Якщо ж особа помилялася у фактичних обставинах справи (тобто її помилка належить до певних ознак конкретного складу, передбаченого в законі), то вважається, що *така помилка виключає вчинення умисного діяння*, і особа може бути покарана лише за вчинення діяння через необережність (§ 16, абз. 1 КК України)» [2, с. 428].

Аналогічне розуміння і пояснення значення усвідомлення особою протиправності вчинюваного діяння знаходить і у німецьких учених-криміналістів. Вина, стверджує Петер-Алексіс Альбрехт, є відповідно категорією обмеження, яка робить, зокрема, державне вторгнення вимірюваним. Вина виключається лише на основі суворих біологічних і психологічних конкретних критеріїв. Той діє без вини, хто не розуміє протиправності своїх дій [3, с. 59–60].

Висновки

Кримінально-правове регулювання в системному його розумінні має бути максимально якісним. *Якість* потрібно розглядати як сукупність найбільш суттєвих властивостей, які характеризують певний предмет чи явище, відрізняючи його від інших предметів чи явищ оточуючої дійсності.

Механізм кримінально-правового забезпечення якості правового регулювання у будь-

якій сфері суспільного буття складний і багатоаспектний. Він охоплює, зокрема, систему державних і недержавних органів та організацій, законодавчу базу їхньої діяльності, міжнародну співпрацю. Кожен із указаних елементів має бути наділений достатньо якісними інструментальними властивостями. Крім того, важливе значення має забезпечення між ними гармонійного системного зв'язку.

Стосовно кримінального законодавства можна стверджувати про якість його форми та змісту, пам'ятаючи, що форма завжди сутнісна, а сутність завжди формована (філософська аксіома).

Традиційно, вже з часів родоначальника науки кодифікації Ієремії Бенґама, в доктрині права найвищою формою виявлення вдосконалення *якостей форми і змісту* законодавства

вважають кодекси. Вони найбільш повно забезпечують (мають забезпечувати), зокрема, такі якості законодавства, як його системність, оглядовість, зрозумілість та доступність, відсутність прогалин і суперечностей. На жаль, доводиться констатувати, що українська законотворча практика прямує переважно шляхом творення багатоманітних, нерідко суперечливих, окремих законів, вносячи численні зміни до чинного кримінального закону. А найбільш якісним, як відомо, є той нормативний акт, який *не потребує* конкретизації в підзаконних нормативних актах або коли зумовлена потреба конкретизації норм є мінімальною, вимушеною. Світовою правотворчою практикою віддавна визнано, що таким нормативним актом є кодекс законів, якщо він розроблений і прийнятий на наукових засадах кодифікаційної техніки.

Список використаних джерел

1. Таций В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13–14 груд. 2002 р.) / упоряд. М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. Харків : Право, 2003. С. 9.
2. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник / под ред. И. Д. Козочкина. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2010. С. 428.
3. Альбрехт Петер-Алексис. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / пер. с нем. Г. Г. Мошака. Одесса : Астропринт, 2006. С. 59–60.

References

1. Tacij, V. Ya. (2003). Metodologichni problemy` pravovoyi nauky` na etapi formuvannya pravovoyi, demokraty`chnoyi, social`noyi derzhavy : materialy` Mizhnar. nauk. konf. [Methodological Problems of Legal Science at the Level of the Formation of Legal Democratic and Social State: Proceeding of the International Scientific Conference] (m. Xarkiv, 13–14 grud. 2002 r.) / uporyad. M. I. Panov, Yu. M. Groshevy`j. Xarkiv : Pravo, 9 [in Ukr.].
2. Kozochky, Y` D. (2010). Ugolovnoe pravo zarubezhnykh stran. Obshhaya y` Osobennaya chasty` [The Criminal Law of Foreign Countries. General and special part]. Moskva : Volters Kluver [in Russ.].
3. Al`brext Peter-Aleksy`s (2006). Zabytaya svoboda. Pry`ncy`ry ugolovnogogo prava v evropejskoj dy`skussy`y` o bezopasnosty` [The forgotten freedom. General Principles of Criminal Law in the Context of European Discussion on Security] / per. s nem. G. G. Moshaka. Odessa : Astropy`nt [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 04.08.2021
прийнята до друку 29.08.2021
The article: is received 04.08.2021
is accepted 29.08.2021